

Сбруєва Аліна Анатоліївна —

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Коло наукових інтересів: реформи та інновації у вищій освіті розвинених країн, історія вітчизняної вищої школи, освіта обдарованих і талановитих, педагогічне краєзнавство.

УДК 378.1.(4):316.42

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті окреслено особливості впливу глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на розвиток національних, субрегіональних та європейської регіональної системи вищої освіти у кризовий та посткризовий час. Подано порівняльні характеристики змін обсягів державного фінансування національних систем вищої освіти та студентських контингентів. Виявлено особливості впливу кризи на фінансове забезпечення навчальної та наукової діяльності, матеріальної інфраструктури університету, кадровий потенціал та платню за навчання. З'ясовано тенденції розвитку систем вищої освіти європейського регіону у контексті досліджуваної проблеми. Зроблено висновок про принципи, покладені в основу трансформації фінансування європейської вищої освіти: конкурентність, автономність, відповідальність, диверсифікація.

Ключові слова: європейська вища освіта, глобальна фінансово-економічна криза, державне фінансування вищої освіти, принципи, тенденції, конкурентність, автономність, відповідальність, диверсифікація.

Інтеграція української вищої освіти до європейської та світової освітньої спільноти передбачає осмислення вітчизняними науковцями усього різноманіття чинників, що впливають на функціонування вищої школи та зумовлюють її розвиток. До актуальних чинників впливу, що потребують детального розгляду, ми зараховуємо глобальну фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр., яку вважають найглибшою після Другої світової війни. Впливи означеної кризи на вищу освіту суттєво відрізняються залежно від рівня економічного розвитку тієї чи іншої країни, реакції урядів національних держав на неї, стратегій підтримки національних систем освіти вищої освіти, інституційних стратегій закладів вищої освіти тощо. У сучасних умовах, коли пік кризи пройдено і найбільш розвинені економіки регіону та світу перебувають на стадії підйому, більшість

експертів стверджує, що кризові прояви все ще є відчутними, зокрема це часті «лихоманки» на міжнародних валютних біржах, високий рівень безробіття, падіння цін на стратегічну сировину (нафта, газ), фінансові колапси цілих держав (у Європі – Греція) тощо. Для вітчизняної вищої освіти впливи глобальної фінансово-економічної кризи примножились національною політичною, а потім і військово-політичною кризою, що зумовили суттєве загострення проблеми фінансування вищої школи. За таких умов значна більшість ВНЗ функціонує в умовах ризику втрати якості навчальної та наукової діяльності, а деякі – ризику припинення функціонування. Тож аналіз досвіду освітньої політики інших країн, інституційних стратегій збереження та розвитку ВНЗ в умовах глобальної фінансово-економічної кризи вважаємо корисним для оптимізації національної та інституційної політики освітніх реформ та інноваційного розвитку.

Джерельна база, необхідна для аналізу досліджуваної проблеми, має поліаспектний характер, оскільки стосується питань економіки освіти, соціології освіти, освітньої політики, управління навчальним закладом тощо.

Зокрема, предметом розгляду в публікаціях у галузі *економіки освіти* стали питання цільових пріоритетів і обсягів державних інвестицій у ВНЗ в умовах фінансової кризи, ліквідності інвестицій у заклади вищої освіти, фінансових боргів ВНЗ та їх реструктуризації, стратегій диференціації джерел фінансування, зокрема розвитку фандрейзингу, фінансової звітності та аудиту ВНЗ, динаміки зростання вартості вищої освіти, обсягів та пріоритетів програм фінансової підтримки студентів тощо [11; 23].

Дослідження у галузі соціології освіти стосуються, у контексті предмета нашого розгляду, проблем забезпечення соціальної справедливості у вищій освіті, а саме: збереження її доступності для соціальних верств, що є недостатньо представленими у сучасній вищій школі; запобігання скорочення студентських контингентів; збереження вищою школою соціальної місії служіння місцевій та національній громаді в умовах фінансово-економічної кризи; підтримки професійних і соціальних прав викладачів ВНЗ; впливу вищої освіти на скорочення безробіття у країні тощо [18].

У дослідженнях в галузі *управління навчальними закладами* в умовах глобальної фінансово-економічної кризи здійснюється аналіз досвіду розроблення та реалізації стратегій менеджменту фінансових, кадрових, інтелектуальних, часових та інших ризиків, які можуть призвести до втрати іміджевих позицій і навіть припинення діяльності навчального закладу [5; 6; 20].

Освітньо-політичні дослідження аналізованої нами проблеми мають зазвичай міждисциплінарний характер, тобто поєднують у собі розгляд питань економічної, соціальної, управлінської, політологічної спрямованості. Найбільш цікавими і корисними для розкриття проблеми дослідження ми вважаємо аналітичні доповіді експертів міжнародних економічних, культурно-освітніх, політичних і професійних організацій (ОЕСР [16; 17; 18; 19], МОП [13; 14], ЮНЕСКО [21; 22], ЄС [15], АСУ (EUA) [23]), які забезпечують можливість здійснити порівняльний аналіз широкої сукупності проявів і наслідків впливу глобальної фінансово-економічної кризи на розвиток вищої освіти у різних геополітичних регіонах (передусім європейському [12] та східно-азійському [22]), окремих країнах (наприклад, країнах-членах ОЕСР [19]).

Отже, у світовій теорії вищої освіти накопичено широке коло досліджень щодо впливу глобальної фінансово-економічної кризи на розвиток вищої освіти, які

потребують систематизації та узагальнення. Предметом нашої уваги стали роботи фахівців у різних галузях знань, що у сукупності дозволяють робити висновки щодо тенденцій розвитку вищої освіти під впливом такого складного чинника, як глобальна фінансово-економічна криза.

Метою статті є характеристика особливостей впливу глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на розвиток національних, субрегіональних та європейської регіональної системи вищої освіти у кризовий та посткризовий час.

Методами дослідження є: термінологічний аналіз, що став у нагоді у процесі з'ясування сутності досліджуваного феномену; системний аналіз статистичних даних національних і міжнародних організацій щодо змін кількісних параметрів функціонування систем вищої освіти; систематизація та узагальнення наукових розвідок, у яких подано аналітичні висновки щодо широкої сукупності можливих аспектів розгляду досліджуваної проблеми.

Поняття «глобальна фінансово-економічна криза» (синоніми, що використовуються для позначення досліджуваного феномену: світова економічна криза, світова фінансово-економічна криза, Велика рецесія (англ. Great Recession), глобальна рецесія) використовують для позначення спаду у світовій економіці, що почався з кризи у фінансовому секторі США в 2007–2008 рр., є тривалим в часі процесом, що неподоланий до теперішнього часу. У 2009 р. світовий ВВП уперше з часів Другої світової війни показав негативну динаміку та знизився на 0,7 % (за оцінкою 2010 р.). Безпрецедентне зростання безробіття призвело до досягнення рекордного її показника за всю історію спостережень за ринком праці: з часу настання кризи кількість безробітних у світі зросла більш ніж на 31 млн і у 2014 р. становила 201 млн з подальшою перспективою росту ще на 3 млн у 2015 р. та 8 млн у наступні чотири роки. Дослідники порахували, що для подолання безробіття у 2019 р., із врахуванням кількості робочої сили, яка щорічно буде вступати на ринок праці, у світі потрібно буде створити 280 млн нових робочих місць.

Найбільш вразливою категорією залишається на ринку праці молодь. У 2014 р. майже 74 млн молодих людей (від 15 до 24 років) шукали роботу. Рівень безробіття серед молоді практично втричі вищий, ніж у дорослого населення. Така тенденція, попри підвищення рівня залучення до освіти, є характерною для всіх регіонів світу [14, с. 3].

За підсумками 2009 р., ВВП України впав на 14,1 %, що було одним з найгірших показників динаміки ВВП у світі (211 місце у світовому рейтингу зростання ВВП з 214). За той же рік промислове виробництво впало на 25 % (більш сильне падіння спостерігалось лише в Ботсвані та Естонії) [9]. Сучасна військово-політична криза призвела до подальшого погіршення фінансово-економічної ситуації: у 2014 р. падіння ВВП становило 6,8 %; безробіття з 7,6 % у першому кварталі 2014 р. зросло до 9,6 % у відповідний період 2015 р. [13] (за даними Державної служби статистики України – до 10,0 %).

З'ясування впливу глобальної фінансово-економічної кризи на вищу освіту передбачає, насамперед, аналіз змін у обсягах фінансування вищої освіти у досліджуваній період, тобто від часу кризи (2008–2009 рр.) і до сьогодення. Систематизація таких показників здійснюється щорічно експертами Асоціації Європейських університетів (EUA). Згідно з даними, що публікуються щорічно, починаючи з 2008 р.,

у виданні Public Funding Observatory [12], тенденції змін у кризовий та посткризовий періоди у фінансуванні вищої освіти європейських країн-членів EUA відрізняються надзвичайною різноманітністю (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зміни обсягів державного фінансування вищої освіти у країнах членах EUA у 2008–2014 рр. [12]

Зміни обсягів державного фінансування (у %)	Країна (освітня система)	
	Зміни без врахування рівня інфляції	Зміни із врахуванням рівня інфляції
Зростання більше 40 %		Ісландія
Зростання від 20 % та 40 %	Німеччина, Норвегія, Швеція	Австрія (фр.), Німеччина, Норвегія, Польща, Сербія, Швеція
Зростання від 10 % до 20 %	Австрія, Бельгія (фр.)	Бельгія (Фландрія), Нідерланди
Зростання від 5 % до 10 %	Польща	Хорватія, Португалія
Між 5 % зрост. та 5 % зниз.	Бельгія (Фландрія), Ісландія, Нідерланди, Португалія	Словенія, Словачія
Зниження від 5 % до 10 %	Хорватія, Словенія	Чехія, Іспанія
Зниження від 10 % до 20 %	Чехія, Сербія, Словачія, Іспанія	Італія
Зниження від 20 % до 40 %	Ірландія, Італія, Литва, Велика Британія	Угорщина, Ірландія, Литва, Велика Британія
Зниження більше 40 %	Греція, Угорщина	Греція

Аналізуючи цифри, подані у таблиці 1, зауважимо, що реальне зростання фінансування вищої освіти відбулося у 6 країнах з 22, що стали предметом аналізу. У 12 країнах відбулося зниження освітніх бюджетів. Тільки у 4 країнах фінансування залишилося відносно стабільним (+/- 5 %). Коментуючи наведені дані, експерти EUA зазначають, що нестабільність обсягів фінансування вищої освіти була впродовж досліджуваного періоду характерною рисою бюджетних процесів у всіх країнах. У зв'язку з високим рівнем інфляції номінальне зростання університетських бюджетів виявилось у низці країн химерою та означало втрати у реальних цифрах. Найбільш екстремальних масштабів такі втрати набули у Сербії, де 32 % номінального зростання освітнього бюджету обернулися 8 % втрат з урахуванням рівня інфляції. Достатньо високими (більше 10 %) показники інфляції були також в Ісландії, Греції, Угорщині, Литві [23], що значно знецінило фінансові вливання уряду у вищу освіту.

Причини зміни рівня державного фінансування університетів експерти пов'язують значною мірою зі змінами рівня ВВП відповідних країн (див. табл. 2).

Таблиця 2

Зміни рівня державного фінансування вищої освіти відповідно до рівня ВВП [12]

Зміни (порівняння 2013 та 2008 рр.)	Країни
Зростання рівня фінансування вищої освіти відповідно до рівня ВВП	Австрія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Сербія, Хорватія, Фінляндія
Зниження рівня фінансування вищої освіти відповідно до рівня ВВП	Велика Британія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Литва, Португалія, Словачія, Словенія, Угорщина, Чехія, Швеція

Порівняння даних, що містяться у таблицях 1 та 2, дає можливість переконатися, що у більшості країн зростання фінансування вищої освіти пов'язано зі збільшенням ВВП. Єдиним винятком стала Швеція, де суттєве зростання державного фінансування закладів вищої освіти (нагадаємо, що за даними табл. 1 ріст становив більше 20 %) не супроводжувалося ростом ВВП. Фахівці EUA пояснюють цей факт свідомою цілеспрямованою державною політикою підтримки розвитку національної системи вищої освіти, що сприймається як вагомий чинник подолання фінансово-економічної кризи [12]. На актуальності такого підходу наголошують і експерти Міжнародного інституту планування розвитку освіти (ІПЕР) ЮНЕСКО, які вважають, що зміни у бюджеті вищої освіти залежать переважно не від інтенсивності кризи як такої, а від усвідомлення владою значення вищої освіти для соціального та економічного розвитку країни [22, с. 13].

Принагідно зазначимо, що державне інвестування у вищу освіту є не єдиним фінансовим джерелом для європейських ВНЗ: все більшу роль відіграють конкурсні програми фінансування наукових проєктів, що працюють як на національному, так і на міжнародному рівнях. Мають місце й інші джерела фінансування ВНЗ, зокрема внески благодійних фондів, платня за навчання тощо. Відмінності між обсягами недержавного фінансування вищої освіти в Європі сягають від 4,1 % (2011 р.) у Норвегії та Фінляндії до 69,8 % у Великій Британії (2011 р.) [17, с. 248].

Важливим показником, що потребує розгляду в контексті аналізу досліджуваної проблеми, є кількісні зміни студентських контингентів. Зіставлення цього показника з обсягом фінансування закладів вищої освіти дає змогу дійти більш об'єктивних висновків щодо покращення чи погіршення фінансового стану навчальних закладів. У таблиці 3 наведено кількісні зміни, які відбулися у студентських контингентах країн-членів EUA та у державному фінансуванні ВНЗ відповідних країн.

Таблиця 3

Зміни рівня державного фінансування ВНЗ порівняно з кількісними змінами студентських контингентів [23]

Студентські контингенти (2011 порівняно з 2008)	Країни
Кількість студентів зросла більш ніж на 10 %	Австрія, Німеччина, Данія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, <i>Угорщина*</i> , <i>Ірландія*</i> , Сербія
Кількість студентів зросла менш ніж на 10 %	<i>Велика Британія*</i> , <i>Чехія*</i> , Фінляндія, Франція, Швеція
Кількість студентів зменшилась	<i>Італія*</i> , <i>Литва*</i> , <i>Польща*</i> , <i>Словачія*</i>

* – країни, у яких обсяги державного фінансування вищої освіти зменшилися впродовж розглядуваного періоду.

Варто зауважити, що, згідно з даними таблиці 3, у абсолютній більшості розглянутих країн відбулося зростання студентських контингентів («чемпіонами» стали Австрія, Бельгія, Данія та Німеччина, де відповідні обсяги зросли упродовж останніх 5 років більш ніж на 25 % [12, с. 17]). Така тенденція мала у період глобальної фінансово-економічної кризи не лише загальноєвропейський, але й глобальний характер. У 2008–2012 рр. у Євросоюзі продовжували зростати також контингенти іноземних студентів. Пояснюючи зростання студентських контингентів в умовах фінансово-економічної кризи, експерти міжнародних організацій наводять найчастіше такі аргументи:

- вища освіта є вагомим чинником сприяння соціальної мобільності та соціальної інклюзії молоді;
- вища освіта є вагомим чинником розвитку демократії та принципів егалітаризму у європейському суспільстві [15, с. 6–7];
- державні інвестиції у вищу освіту розглядаються як засіб запобігання росту безробіття молоді, тому освітні бюджети зазнали в умовах кризи значно менших скорочень у абсолютній більшості країн, ніж бюджети інших секторів соціальної сфери;
- значно меншим в умовах кризи стає відсів студентів з ВНЗ, тому що можливість працевлаштування за таких умов значно зменшується;
- достатньо часто уряди запроваджують або розширяють програми підтримки студентів, що робить навчання у ВНЗ більш привабливим;
- навіть в умовах девальвації національних валют не відбулося стрімкого зростання вартості вищої освіти, що зробило її більш привабливою;
- в умовах економіки знань кількісне зростання робочої сили з вищою освітою є чинником підвищення конкурентоздатності національної економіки [22]

Порівняння показників, наведених у таблицях 1, 2, 3, дало змогу з'ясувати, що найбільш вагомим було зростання державного фінансування ВНЗ у Швеції та Норвегії. Підтвердженням того слугують такі факти: цифри росту державного фінансування вищої освіти сягнули у цих країнах найвищого рівня – 23 %; щодо ВВП витрати на вищу освіту сягнули найвищого рівня серед усіх країн, що стали предметом розгляду; ріст фінансування ВНЗ перевищив рівень зростання студентських контингентів: відповідно, 7,5 % у Швеції та 17,5 % у Норвегії [12, с. 14].

Менш відчутним, ніж у Швеції та Норвегії, стало зростання державного фінансування вищої освіти у Німеччині, Австрії та Бельгії, оскільки студентські контингенти росли більш швидкими темпами, ніж фінансові вливання, та «з'їдали» додаткові кошти, що виділялися для розвитку ВНЗ.

У низці країн рівень державного фінансування вищої освіти оцінено експертами як стабільний (Бельгія (Фландрія), Ісландія, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція). Однак більш детальний розгляд процесів, що відбувалися, свідчить про численні ризики, які довелося долати університетам цих країн, перш ніж ситуація певним чином стабілізувалася [12, с. 13–14].

У більш ніж половини систем вищої освіти, що стали предметом розгляду (13 з 22), відбулося реальне зниження державного фінансування вищої освіти у 2008–2012 роках. «Лідерами» серед таких країн є Греція (більше 50 % падіння обсягів державного фінансування), Угорщина (більше 45 %), Латвія (більше 40 %), Велика Британія (36 %), Ірландія (35 %) [12]. У деяких з названих країн падіння фінан-

сування відбулося на фоні суттєвого зростання обсягів студентських контингентів (Греція, Ірландія, Велика Британія), що посилило тиск на заклади освіти, особливо у континентальній Європі, де платня за навчання є значно меншою, ніж його реальна вартість¹.

Важливою у контексті розгляду впливу глобальної фінансово-економічної кризи на розвиток вищої освіти нам видається конкретизація того, фінансування яких саме аспектів діяльності ВНЗ зазнало скорочень. У дослідженнях європейських експертів виділено наступні аспекти розгляду:

1. *Наукова діяльність.* У низці країн (Словенія, Іспанія, Греція, Ірландія) відбулося 10 % скорочення обсягів фінансування наукової сфери. Офіційна влада названих (та й інших) країн досить часто висловлює сподівання, що дефіцит державного фінансування науковцям вдасться компенсувати за рахунок коштів, виділених ЄС на програму «Горизонт 2020». Університетські дослідники та міжнародні експерти вважають, що така політика призведе до втрати університетами готовності до залучення міжнародних грантів через деградацію матеріальної бази наукових досліджень та втрату висококваліфікованих кадрів, конкурентоздатних на міжнародному науковому просторі. Були у досліджуваний період й інші приклади: норвезька влада виділила у досліджуваний період додаткове фінансування, яке спрямовувалося на докторські дослідження.

2. *Навчальна діяльність.* Найбільш суттєво державне фінансування навчальної діяльності зменшувалося у Великій Британії. Така політика здійснювалася в рамках реформи, що передбачала радикальне збільшення платні за навчання (державна зменшила свої витрати на навчання одного студента з 64 % у 2011–2012 н.р. до 17 % у 2015–2016 н.р.). Деяке зниження відповідних державних витрат на одного студента (на 16 %) відбулося і в Ірландії, що пов'язано, зокрема, зі зростанням студентських контингентів.

3. *Кадрове забезпечення.* Кадрове забезпечення зазнало негативного впливу кризи у більшості європейських країн. Відбувалося скорочення кількості викладачів (Іспанія, Італія, Ірландія), їх заробітної плати (Ірландія), погіршення умов підписання контрактів (Хорватія, Ірландія). У більшості країн заробітну плату було заморожено впродовж кризи і лише з 2013 р. почалося деяке її зростання (Австрія – на 2,1 %; Польща – на 9 %).

4. *Університетський кампус (інфраструктура)* є об'єктом значних фінансових обмежень у низці освітніх систем. Найбільш суттєво скорочення фінансування університетської інфраструктури відчувалося у Греції, Ірландії та Іспанії. Складовою скорочення державного фінансування вищої освіти у Великій Британії стало обмеження як навчальної, так і наукової інфраструктури. І лише у Швеції та Норвегії

¹ З метою надання нашому дослідженню більшої актуальності наведемо статистичні дані, що характеризують стан державного фінансування вищої освіти в Україні у кризовий і посткризовий періоди. В абсолютних показниках за 2008–2011 рр. фінансування галузі зросло майже на 40 %, однак через девальвацію гривні у 2009 р. показник у доларовому еквіваленті впав на 8,4 %. Кількість студентів у 2011/2012 н.р. знизилася порівняно з 2007/2008 майже на 18 %, а у 2014/2015 – майже на 40 %. Кількість аспірантів зменшилася з 2008 по 2014 рр. на 33 %, а кількість докторантів у відповідний період збільшилася на 24 % [2]. Відсоток ВВП України, що витрачається на вищу освіту, становив: 2,0 % – 2008 р.; 2,3 % – 2009 р.; 2,2 % – 2010 р.; 2,0 % – 2011–2012 рр.; 2,1 % – 2013 р. [3; 4].

державами було здійснено цілеспрямовані зусилля щодо уникнення таких тенденцій шляхом цільового фінансування розвитку інфраструктури університетів.

5. *Оплата навчання.* Тенденції у цій сфері є вкрай суперечливими: від повної відмови оплати навчання у Швеції до розробки планів її запровадження у Чехії, запровадження додаткових платних послуг у Данії, поступового збільшення оплати навчання в Ірландії (щорічне зростання оплати від 250 € до 2 750 € у 2014–2015 н.р. та 3000 € у 2015–2016 н.р.) й Іспанії та радикального збільшення відповідної оплати у Великій Британії (від 3 000 £ у 2012 р. до 9 000 £ у 2014 р.) [12, с. 7–8].

Характеризуючи вплив глобальної фінансово-економічної кризи на вищу освіту, зазначимо, що нестабільність або й падіння рівня державного фінансування було далеко не єдиною статтею фінансових втрат університетів. Окрім того, зменшилися надходження з таких джерел, як благодійні фонди та плата за навчання. Університети (наприклад, Оксфорд та Кембридж [22]) втратили суттєві суми зі своїх банківських рахунків у зв'язку з банкрутством банків і девальвацією національної валюти.

Наведені численні кількісні показники впливу глобальної фінансово-економічної кризи на розвиток європейської вищої освіти дають підстави для висновків щодо таких тенденцій її розвитку:

- зростання розбіжності між рівнем фінансування вищої освіти у різних країнах Європи: якщо у 2008 р. різниця між обсягами фінансування вищої освіти відповідно до ВВП країни становила 1,08 %, то у 2014 р. – 1,32 % [12, с. 20] (зростання розбіжності у рівні фінансування є чинником для поглиблення контрасту у якості освітнього та наукового продукту, а отже, загрозою для існування Європейського простору вищої освіти і науки як єдиного цілого);
- перетворення на норму обмеження державного фінансування вищої освіти у країнах Південної та Східної Європи в період кризи та посткризовий період: якщо на початку кризи ці заходи вважали тимчасовими, то у подальшому вони стали звичним явищем (єдиний виняток у країнах названих регіонів становить Польща, де фінансування вищої освіти зростає навіть на тлі падіння студентських контингентів [12, с. 20–21]);
- стабілізація та зростання фінансування вищої освіти у Скандинавії та країнах Західної та Центральної Європи, де фінансово-економічна криза не мала суттєвих наслідків, а держава та суспільство визнають вплив вищої освіти суттєвим для забезпечення конкурентоздатності національної економіки і країни у цілому; однак, попри фінансову підтримку держави, навіть в університетах країн цих субрегіонів відчуваються фінансові труднощі в умовах зростання студентських контингентів;
- зростання обсягів студентських контингентів у більшості країн Європи, що пов'язано з вимогами європейського суспільства до забезпечення соціальної справедливості в освіті, з потребами економіки знань у підвищенні якості робочої сили, з усвідомленням населенням ролі вищої освіти у забезпеченні якісного працевлаштування та побудові успішної професійної кар'єри;
- актуалізація державних інвестицій в інфраструктуру вищої освіти. (навіть у тих країнах, де державне фінансування вищої освіти залишалось в умовах кризи стабільним, забезпечення інноваційного розвитку наукової та освітньої діяльності потребує значно більш серйозної підтримки, а тривале обмеження розвитку інфраструктури призведе до зниження привабливості навчання та

- проведення наукових досліджень в університетах Європи);
- подальша регіоналізація (європеїзація) конкурентного фінансування наукових програм університетів у рамках програми «Горизонт 2020». Запровадження нової масштабної регіональної програми підтримки розвитку наукових досліджень має, однак, певні особливості, пов'язані з фінансово-економічною кризою. Зокрема, уряди деяких країн, про що вже йшлося у статті, сприймають «Горизонт 2020» як засіб заміщення державного фінансування університетської науки, що не відповідає призначенню цієї програми. Окрім того, враховуючи обсяги скорочень державного фінансування наукових досліджень у низці країн, нова регіональна програма не в стані допомогти всім університетам, оскільки працює на конкурентних засадах. Нарешті, ті ж країни, що сподіваються на залучення регіональних коштів для підтримки університетської науки, проголосували за скорочення бюджету ЄС, призначеного на наукову та інноваційну діяльність у 2015 р. [10];
 - фундаментальне переосмислення і реструктуризація всіх сфер діяльності та аспектів функціонування вищої школи європейських країн (навчальної та наукової діяльності, структури навчального закладу, умов найму на роботу, кількості та якості науково-педагогічного та допоміжного персоналу, програм допомоги студентам, кількості та якості управлінського персоналу, матеріальної інфраструктури закладу тощо) з метою оптимізації фінансових витрат та диверсифікації джерел фінансування [22, с. 14]. Така діяльність здійснюється як на рівні навчального закладу, у межах університетської автономії, так і на рівні національної (регіональної) освітньої системи, що пов'язано з актуалізацією звітності начальних закладів перед державою, суспільством та споживачами освітніх послуг.

Аналіз тенденцій розвитку української вищої освіти у контексті розгляду досліджуваної проблеми, в основу якого покладено дані Державної служби статистики України [1–4], відомчі документи [7], дає змогу констатувати, що загалом ми вписуємося у тенденції, характерні для країн Східної Європи: рівень фінансування вітчизняної вищої освіти мав у досліджуваній період нестабільний характер (абсолютне зростання обернулося, враховуючи інфляцію національної валюти, реальним скороченням); відбулося суттєве скорочення студентських контингентів – з 2 млн 364,5 тис. у 2008/2009 н.р. до 1 млн 723,7 тис. у 2013/2014 н.р. та 1 млн 438,0 тис. у 2014/2015 н.р. [1]; мало місце старіння університетської інфраструктури (ступінь зносу основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2010 р. становив 62,5 % порівняно з 40,5 % у 2000 р. [7, с. 60]). Поширюється на вітчизняну вищу освіту і перспектива регіоналізації (європеїзації) конкурентного фінансування наукових програм університетів у рамках програми «Горизонт 2020». Разом з тим наголосимо, що можливість здобуття такого фінансування є проблематичною, оскільки конкурентоздатність українських університетів є значно гіршою, ніж європейських. Підтвердженням останньої тези є те, що в рейтингах ARWU та The World University Rankings нема жодного українського університету [7, с. 30]. Зрозуміло, що гострота кризи значно інтенсифікується військово-політичним конфліктом, що робить умови функціонування вищої освіти України все більш несприятливими.

Щодо шляхів виходу вітчизняної вищої освіти з кризи у 2014 р. розроблено «Стратегію реформування вищої освіти в Україні до 2020 року», метою якої є створення

привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. У стратегії визначено, що завданнями реформи вітчизняної вищої освіти є: забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти; створення системи забезпечення якості вищої освіти; інтеграція вищої освіти і науки; забезпечення автономії ЗВО; удосконалення структури системи вищої освіти; модернізація та професіоналізація управління вищою освітою; інтеграція у світовий освітній і науковий простір; професійний розвиток персоналу вищої школи; зростання ролі вищої освіти як фактора підвищення конкурентоздатності вітчизняної економіки [7, с. 8]. Отже, цитований нами документ являє собою план системної реформи, успішна реалізація якої повинна максимально наблизити вітчизняну вищу освіту до європейського рівня. Заслуговує на схвалення те, що Стратегія як документ не обмежується загальними деклараціями. Вона містить визначення не лише мети, завдань, основних принципів та основних механізмів реалізації реформ, але й пояснення сутності кожного з її напрямів, проблем, які потрібно вирішити, необхідних кроків, які варто здійснити з визначенням строків, відповідальних організацій та фінансових витрат на їх виконання. Автори Стратегії визначили також ризики, з якими пов'язано невиконання намічених кроків; проблеми, які не будуть вирішені в ході реформ; наступні кроки реформування та потенційні індикатори виміру результатів реформ.

У межах розгляду аналізованої проблеми відзначимо суттєву увагу, яку приділено в Стратегії проблемам фінансового забезпечення системи вищої освіти. Підтвердженням цієї тези є те, що до основних механізмів реалізації реформи зарекомендовано трансформацію системи бюджетного фінансування вищої освіти на основі конкурсного підходу та об'єктивізованої системи оцінювання якості діяльності ЗВО.

Попри певні труднощі, які переживає сучасна європейська вища освіта, необхідно наголосити на принциповій зміні у ставленні до фінансування університетів у кризовий та посткризовий періоди. Суспільство та держава усвідомили значення вищої освіти як для забезпечення конкурентоздатності країни в цілому, так і кожного окремого громадянина. Європейські держави та Євро регіон як фінансово-економічна спільнота активізують свої зусилля щодо фінансової та політичної підтримки вищої освіти й університетської науки, оскільки бачать в них двигун економічного розвитку та соціальної стабільності.

Основними принципами, покладеними в основу трансформації у сфері фінансового забезпечення європейської вищої освіти, що й визначають значною мірою тенденції її розвитку, стали такі:

- *конкурентність*: фінансування вищої освіти все більшою мірою переходить на конкурентні засади, передбачає пріоритетну підтримку сильних університетів (*centres of excellence*), статус яких визначається за позиціями у міжнародних рейтингах;
- *автономізація*: ЗВО набувають більшої автономії у розподілі фінансів згідно зі стратегічними планами та пріоритетами своєї діяльності, що забезпечує можливість самостійно розраховувати та відповідати за ризики, пов'язані з фінансово-господарською та іншими видами діяльності;
- *відповідальність*: посилюється політична та адміністративна відповідальність закладів вищої освіти за ефективне використання ресурсів, що означає досягнення якості світового рівня навчальної та наукової діяльності;

- *диверсифікація*: університети намагаються все більше диверсифікувати джерела свого фінансування, що слугує важливим механізмом досягнення стабільності та забезпечення інноваційного розвитку. Вагомими джерелами фінансування ЗВО стають такі: науково-проектна діяльність, бізнесова діяльність у сфері наукоємного виробництва, міжнародна діяльність а також приватні благодійні фонди. Абсолютна більшість університетів європейських країн не розглядає плату за навчання як пріоритетне джерело поповнення свого бюджету.

Названі тенденції є характерними для всього Європейського простору вищої освіти, складовою якого є і вітчизняна система вищої освіти. Попри специфіку суспільно-політичного контексту розвитку вищої освіти України, названі тенденції поширюються і у вітчизняній системі.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика / Освіта. Вищі навчальні заклади (1990–2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
2. Державна служба статистики України. Освіта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.ua/operativ/menu_u/osv.htm
3. Державна служба статистики України. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/2011 навчального року. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstst.org/uk/druk/katalog/poslug/vnz_2010.zip
4. Державна служба статистики України. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/2014 навчального року. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstst.org/uk/druk/katalog/poslug/vnz_2013.zip
5. Клочкова Т. І. Інновації в управленні британськими університетами: менеджмент академічних ризиків / Т. І. Клочкова // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2014. – № 35. – С. 37–41.
6. Сбруєва А. А. Менеджмент ризиків у вищій освіті: характеристика інноваційного досвіду / А. А. Сбруєва // Управління інноваційним розвитком освіти в суспільстві ризику : монографія / за ред. проф. А. А. Сбруєвої. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – С. 255–281.
7. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект). – К. : МОН України, 2014. – 75 с.
8. Altundemir M. E. The Impact of the Financial Crisis on American Public Universities / M. E. Altundemir // International Journal of Business and Social Science. – Vol. 3. – №. 8. – 2012. – P. 190–198.
9. CIA. The World Factbook. Country Comparison. National product real growth rate [Electronic document]. – Available at: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2003rank.html
10. EC. Council adopts its position on the 2015 EU budget [Electronic document]. – Available at: www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/144587.pdf
11. Estermann T., Benmetot Privot E. Financially Sustainable Universities II. European universities diversifying income streams. – EUA Publications, 2011. – 96 p.
12. EUA. Public Funding Observatory 2014 [Electronic document]. – Available at: www.eua.be/eua-work-and-policy-area/governance-autonomy-and-funding/public-fundingobservatory-tool.aspx

13. ILO. More and better jobs for the Ukrainian people are key to recovery [Electronic document]. – Available at: www.ilo.org/global/newsroom/comment/analysis/WCMS_393033/lang-en/index.htm
14. ILO. World employment and social outlook. Trends 2015. Summary. – ILO Press, 2015. – 4 p.
15. Katsarova I. Higher education in the EU: Approaches, issues and trends. In-depth analysis / Ivana Katsarova. European Parliamentary Research Service. – European Union, 2015. – 38 p.
16. Lancrin V. How the crisis might transform higher education: some scenarios / Vincent-Lancrin. – OECD Publishing, 2010. – 30 p.
17. OECD. Education at a Glance 2014: OECD Indicators. – OECD Publishing, 2014. – 570 p.
18. OECD. How has the global economic crisis affected people with different levels of education? – Education Indicators In Focus. – 2012/01 (January). – [Electronic document]. – Available at: www.oecd.org/edu/imhe/43390423.pdf
19. OECD. What is the impact of the economic crisis on public education spending? – Education Indicators In Focus. – December 2013. – [Electronic document]. – Available at: [www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%18%20\(eng\).pdf](http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%18%20(eng).pdf)
20. Ruzic-Dimitrijevic L. The risk management in higher education institutions / L. Ruzic-Dimitrijevic // Online Journal of Applied Knowledge Management. – Vol. 2, Issue 1. – 2014. – P. 137–152.
21. Varghese N. V. The Impact of Economic Crisis on Higher Education. – Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education, 2012. – 126 p.
22. Varghese N. V. Running to stand still. Higher education in a period of global economic crisis / N. V. Varghese // Research papers IIEP (UNESCO). – Paris : UNESCO, 2010. – 29 p.
23. Wilson L. The Balance of Responsibilities: University & Society in securing the financial sustainability of higher education. – UNICA Rectors Seminar 2013. – Sofia University 27–28 September 2013. – [Electronic document]. – Available at: www.unica-network.eu/event/unica-rectors-seminar-2013.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Demografichna ta sotsial'na statystyka. Osvita. Vyshchi navchal'ni zaklady (1990–2015) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua/operativ/2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Osvita. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.ua/operativ/menu_u/osv.htm
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Osnovni pokaznyky diyal'nosti vyshchikh navchal'nykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2010/2011 navchal'noho roku. Statystychnyy byuleten' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukrstst.org/uk/druk/katalog/poslug/vnz_2010.zip
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Osnovni pokaznyky diyal'nosti vyshchikh navchal'nykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2013/2014 navchal'noho roku. Statystychnyy byuleten' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukrstst.org/uk/druk/katalog/poslug/vnz_2013.zip
5. Klochkova T. I. Ynnovatsyy v upravleny brytanskymy unyversytetamy: menedzhment akademicheskyykh ryskov / T. I. Klochkova // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2014. – N 35. – S. 37–41.
6. Sbruleva A. A. Menedzhment ryzykiv u vyshchii osviti: kharakterystyka innovatsiynoho dosvidu / A. A. Sbruleva // Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom osvity v suspil'stvi ryzyku : monohrafiya / [za red. prof. A. A. Sbrulevoyi]. – Sumy : Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka, 2012. – S. 255–281.

7. Stratehiya reformuvannya vyshchoyi osvity v Ukrayini do 2020 roku (Proekt). – K. : MON Ukrainy, 2014. – 75 s.
8. *Altundemir M. E.* The Impact of the Financial Crisis on American Public Universities / M. E. Altundemir // International Journal of Business and Social Science. – Vol. 3. – №. 8. – 2012. – P. 190–198.
9. CIA. The World Factbook. Country Comparison. National product real growth rate [Electronic document]. – Available at: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2003rank.html
10. EC. Council adopts its position on the 2015 EU budget [Electronic document]. – Available at: www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/144587.pdf
11. *Estermann T., Bennetot Pruvot E.* Financially Sustainable Universities II. European universities diversifying income streams. – EUA Publications, 2011. – 96 p.
12. EUA. Public Funding Observatory 2014 [Electronic document]. – Available at: www.eua.be/eu-work-and-policy-area/governance-autonomy-and-funding/public-fundingobservatory-tool.aspx
13. ILO. More and better jobs for the Ukrainian people are key to recovery [Electronic document]. – Available at: www.ilo.org/global/newsroom/comment/analysis/WCMS_393033/lang--en/index.htm
14. ILO. World employment and social outlook. Trends 2015. Summary. – ILO Press, 2015. – 4 p.
15. *Katsarova I.* Higher education in the EU: Approaches, issues and trends. In-depth analysis / Ivana Katsarova. European Parliamentary Research Service. – European Union, 2015. – 38 p.
16. *Lancrin V.* How the crisis might transform higher education: some scenarios / Vincent-Lancrin. – OECD Publishing, 2010. – 30 p.
17. OECD. Education at a Glance 2014: OECD Indicators. – OECD Publishing, 2014. – 570 p.
18. OECD. How has the global economic crisis affected people with different levels of education? – Education Indicators In Focus. – 2012/01 (January). – [Electronic document]. – Available at: www.oecd.org/edu/imhe/43390423.pdf
19. OECD. What is the impact of the economic crisis on public education spending? – Education Indicators In Focus. – December 2013. – [Electronic document]. – Available at: [www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%18%20\(eng\).pdf](http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%18%20(eng).pdf)
20. *Ruzic-Dimitrijevic L.* The risk management in higher education institutions / L. Ruzic-Dimitrijevic // Online Journal of Applied Knowledge Management. – Vol. 2, Issue 1. – 2014. – P. 137–152.
21. *Varghese N. V.* The Impact of Economic Crisis on Higher Education. – Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education, 2012. – 126 p.
22. *Varghese N. V.* Running to stand still. Higher education in a period of global economic crisis / N. V. Varghese // Research papers IEP (UNESCO). – Paris : UNESCO, 2010. – 29 p.
23. *Wilson L.* The Balance of Responsibilities: University & Society in securing the financial sustainability of higher education. – UNICA Rectors Seminar 2013. – Sofia University 27–28 September 2013. – [Electronic document]. – Available at: www.unica-network.eu/event/unica-rectors-seminar-2013.

Сбруева А. А.

РАЗВИТИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье определены особенности влияния глобального финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. на развитие национальных, субрегиональных и европейских региональных систем высшего образования в кризисный и посткризисный период. Подано сравнительные характеристики изменений объемов государственного финансирования национальных систем высшего образования и студенческих

контингентов. Выявлены особенности влияния кризиса на финансовое обеспечение учебной и научной деятельности, материальной инфраструктуры университета, кадровый потенциал и плату за обучение. Выяснено тенденции развития систем высшего образования европейского региона в контексте исследуемой проблемы. Сделаны выводы о принципах, положенных в основу трансформации финансирования европейского высшего образования, которыми названы конкуренция, автономность, ответственность, диверсификация.

Ключевые слова: европейское высшее образование, глобальный финансово-экономический кризис, государственное финансирование высшего образования, принципы, тенденции, конкуренция, автономность, ответственность, диверсификация.

Sbruieva A.

DEVELOPMENT OF EUROPEAN HIGHER EDUCATION UNDER CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL-ECONOMIC CRISIS

The article deals with the peculiarities of the global financial-economic crisis of 2008–2009 influence on the development of national, sub-regional and European systems of higher education.

The comparative characteristics of changes of the amount of state funding of higher education systems and student contingents are defined. The peculiarities of the crisis influence on the financial support of educational and research activities, university's material infrastructure, human resources and tuition fees are found out.

The tendencies of development of higher education in the European region in the context of the research problem are determined. The main tendencies under consideration are: the growing differences between the level of funding of higher education in various European countries that threatens the existence the European Higher Education Area as a unity; becoming a norm limiting state funding of higher education in Southern and Eastern Europe; stabilization and growth of financing of higher education in Scandinavia, Western and Central Europe; growth of student contingents in most European countries; updating of state investment in the infrastructure of higher education; further regionalization (Europeanization) of competitive research funding in universities as a part of the program "Horizon 2020"; fundamental rethinking and restructuring of all areas of activities and aspects of the Higher School of European countries in order to optimize financial expenses and to diversify funding sources.

The peculiarities of the development and strategy of reforming higher education in Ukraine are identified in the context of the research problem.

The conclusion concerning the principles of transforming financing of European higher education: competitiveness, autonomy, responsibility and diversification is drawn.

Keywords: European higher education, the global financial-economic crisis, public funding of higher education, principles, tendencies, competition, autonomy, responsibility, diversification.